

Kant'ın Hume Değerlendirmeleri Üzerine Bir Derkenar

On Kant's Evaluations Of Hume: A Marginal Note

Ali TAŞKIN

Prof., Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi/Edebiyat Fakültesi/Felsefe Bölümü, ataskin@cumhuriyet.edu.tr ORCID: 0000-0001-6643-3974

Makale Bilgisi

Makale Türü
Araştırma makalesi
Geliş Tarihi
6 Mayıs 2024
Kabul Tarihi
20 Haziran 2024
Yayın Tarihi
30 Haziran 2024

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Ali Taşkın).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

Article Type
Research Article
Date Received
6 May 2024
Date Accepted
20 June 2024
Date Published
30 June 2024

Ethical Statement

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Ali Taşkın).

Licensed under CC BY-NC 4.0 license.

Atıf | Cite As

Taşkın, Ali (2024). Kant'ın Hume Değerlendirmeleri Üzerine Bir Derkenar. *Mebadi Uluslararası Felsefe Dergisi*, 1(1), 1-35. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12986617>

ABSTRACT

Kant's famous statement, "It was Hume who woke me up from my dogmatic sleep many years ago" was decisive in terms of both Kant's place in philosophy and the further recognition of Hume's teaching. Hume's acceptance as the pinnacle of Empiricism, and Kant's claim that he played a reconciling role between Empiricism and Rationalism, and on the other hand, comments that he weakened the Empiricism that dominated the 18th century by strengthening the foundations of Rationalism have always been on the agenda. In this article, Kant's findings, evaluations, criticisms and his influence on Hume's direction in philosophy, especially the statement whose essence is given in the first sentence, are discussed from various aspects. What Kant means by dogmatic sleep, in what sense he uses waking up from this sleep, how far he progressed on his new path and what conclusion he reached are examined. Kant's claim that Hume, who woke him up from his "dogmatic sleep", could not carry his correct determination about the cause to the end is another important issue discussed in this article. According to Kant, Hume reached a wrong conclusion by attributing the necessary connection between cause and effect to habit; Similarly, his words that Hume was weak in his criticisms of Deism are discussed here. In the article, the wrongness of excluding metaphysics through Empiricism in Hume's personality and Kant's determinations that there can be no philosophy without metaphysics are also scrutinized. Another important point of the article is that the inaccuracy of the skeptical attitude in the problems of existence, knowledge and value, which emerged when Hume reduced all philosophy to experience, was discussed within the framework of the problem of Rational Theology.

Keywords: Hume, Kant, Reason, Necessary connection, Skepticism, Rational theology

ÖZ

Kant'ın ünlü, "yıllar önce beni dogmatik uykumdan uyandıran Hume olmuştur" sözü hem Kant'ın felsefedeki yeri hem de Hume'un öğretisinin daha da tanınır olması açısından belirleyici olmuştur. Hume'un Ampirizmin zirvesi kabul edilmesi, Kant'ın da bir yandan Ampirizm ile Rasyonalizmi uzlaştırıcı bir rol oynadığı iddiası öte yandan da rasyonalizmin temellerini sağlamlaştırmak suretiyle 18. Yüzyıla egemen olan ampirizmi zayıflattığı yorumları hep gündemde olmuştur. Bu makalede, ilk cümlede özü verilen ifade başta olmak üzere, Kant'ın Hume üzerine yaptığı tespitler, değerlendirmeler, eleştiriler ve felsefedeki yönüne etkisi değişik yönlerden ele alınmıştır. Kant'ın dogmatik uyku ile neyi kastettiği, bu uykudan uyanmayı hangi anlamda kullandığı, girdiği yeni yolda nerelere kadar ilerlediği ve nasıl bir sonuca ulaştığı irdelenmektedir. Kant'ın, kendisini "dogmatik uykusundan" uyandıran Hume'un, neden konusunda yaptığı doğru tespitin sonuna kadar götürülemediği iddiası bu makalede ele alınan bir başka önemli konudur. Kant'a göre Hume', neden ile sonuç arasında var olan zorunlu bağlantıyı alışkanlığa bağlayarak yanlış bir sonuca varmıştır; benzer şekilde, Hume deizme yönelik eleştirilerinde de zayıf kalmıştır, şeklindeki sözleri burada ele alınmaktadır. Makalede, Hume'un kişiliğinde ampirizm yoluyla metafiziğin dışlanması yanlışı, metafizik olmadan felsefenin de olmayacağına ilişkin Kant'ın tespitleri de mercek altına alınmaktadır. Makalenin bir başka önemli değini de, Hume'un bütün felsefeyi deneye indirgemesi ile ortaya çıkan, varlık, bilgi ve değer sorunlarındaki şüpheli tavrın isabetsizliğine yöneliktir. Bu konu Rasyonel Teoloji sorununu çerçevesinde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hume, Kant, Neden, Zorunlu bağlantı, Şüphencilik, Rasyonel teoloji

Giriş

David Hume (1711-1776) ve Immanuel Kant (1724-1804) izledikleri yöntem açısından zirve kabul edilen iki filozoftur. Hume, ödünsüz ilkeleriyle ampirizmi katıksız bir öğretiye dönüştürdüğü gerekçesiyle zirve kabul edilirken, Kant ampirizm ile rasyonalizm arasında felsefe tarihi boyunca var olan amansız çatışmaya bir “orta yol” bulmada gösterdiği başarı ile zirve kabul edilen bir filozoftur. Filozofların otorite ve konumlarını belirleme açısından zaman zaman kullanılan bu tür değerlendirmeler abartılı bulunursa da, başarılarına vurgu yapmak amacıyla yapılması koşuluyla haklı görülebilir.

Hume, bir yandan kendisine en yakın ampirist filozof olan Locke’un, az da olsa Kartezyen felsefe etkisinde kalması nedeniyle ampirik sisteme bağlılığı açısından sorgulanan ve aksayan öğretisini aşarak, öte yandan ampirist Modern dönem Britanya geleneğinin öncülerinden biri olan F. Bacon’ın felsefesinin ve modern bilimin en önemli dayanaklarından biri olan tümevarım yöntemini sıradanlaştırıp, önemsizleştirerek ampirik felsefede yeni ve aykırı bir yer edinmiş bir filozoftur. Bir başka açıdan bakıldığında Hume, filozofları sürekli uğraştıran ve deneyin sınırlarını aşan kurgusal metafiziği dışlayarak, felsefeyi kurgusal olandan deneysel bir temeli olan disipline dönüştürme çabasında olan bir filozoftur. Bu şüpheli tavrını yalnızca klasik kurgusal metafiziklerde değil, doğal tanrıbilim ve doğal felsefenin aşkın spekülasyonlarla ilerletilmesinde de göstermesiyle dikkat çekmiştir.¹ Hume, yaptığı çıkışla haklı ya da haksız, ciddi eleştirilere muhatap olmakla birlikte, zirvede olmayı ve orada kalmayı her zaman hak etmiş bir filozoftur. Zirve kabul edilme gerekçesini öğretisindeki tutarlılık, isabet ya da ikna edici bulunmasından çok, bağlı bulunduğu ampirik geleneğin bütün ilkelerine olan sadakatinde aramak gerekir. Aksi halde, Hume’un yok etmeye çalıştığı, Kant’ın felsefe yoluyla kurduğu rasyonel, evrensel doğa bilimi ve aynı temel üzerine inşa ettiği rasyonel evrensel ahlak ve rasyonel teoloji, hepsinden

---

¹ Hume, naturalist konumdan hareketle, deneyim olgularından tümevarım yoluyla genel ilkeler oluşturmaya çalışan ampirik felsefelere de “zorunlu bağlantı idesi” ile aynı ölçüde karşı çıkar. Eğer deneyimimizin temelinde yatan ilkeler karakter olarak rasyonel değilse, aynı şey ampirik yargılarımız için de geçerli olmalıdır. Duyularımızın dizisinde şimdiye kadar meydana gelen tekrarları doğru bir şekilde tanımlayabilirler ve bunların kendiliğinden ortaya çıkardığı doğal beklentileri ifade edebilirler, ancak hiçbir zaman zorunlu çıkarım için bir temel olarak hizmet edebilecek kapasitede oldukları düşünülmemelidir. Deneyci, a priori ilkeleri ortadan kaldırarak ve yalnızca duyu deneyimine başvurarak, tümevarımsal çıkarım ile özel olarak geliştirilmiş beklenti arasındaki tüm ayırım temellerini ortadan kaldırır. Kemp Smith, (1918), xxvii,xxviii)

de önemlisi rasyonel metafizik ya ortadan kaldırılmış ya da gereksiz ve anlamsız kalmaya mahkûm olmuş olurdu.

Kant'a gelince, Hume'u naturalist, pozitivist analitik geleneğin öncüsü olarak gören çevreler Kant'a ciddi anlamda eleştiriler yöneltmişler ancak onun büyük bir filozof olduğu gerçeğini asla göz ardı edememişlerdir.² Öğretileri ile felsefeye önemli katkılar sağlamış olmaları nedeniyle her iki filozof da övgüyü hak etmekle birlikte, Kant'ın daha çok çevreyi daha çok yönden etkilediği bir gerçektir. Descartes, Spinoza ve Leibniz'in öncülüğünde Avrupa'nın en güçlü felsefi okulu olan rasyonalizmin, Locke, Berkeley ve Hume gibi temsilcilerin başarılı öğretileriyle, özellikle epistemolojide, 18. Yüzyılda zirveyi ampirizme kapı tırdığı bir dönemde (Russell, 2002, 260) yıldızı parlayan Kant, uzlaştırıcı bir role bürünür görünmüştü. Rasyonalizm ampirizm çatışmasına, sınırlı bir nefes aldiran Kant'ın hem mantık ve matematiğin temel alındığı pozitif bilimler olarak da adlandırılan modern doğa bilimlerinde hem de o bilimlerin temel kaynağı kabul ettiği ve akılla kuracağını ilan ettiği rasyonel metafizikteki başarısıyla çok geniş kabul görmüş bir filozof olduğunu bir kez daha vurgulamakta yarar var.

Makalenin Konusu ve Amacı

Bu makalenin konusu ve amacını, Kant'ın, eserlerinde, bağlı bulunduğu geleneğin öncüleri olan Descartes, Rousseau, Leibniz ve Wolff gibi filozoflardan daha çok yer verdiği, kimi zaman öncü kabul ettiği, çoğunlukla da eleştirdiği Hume'u ele alış tarzı, gerekçesi ve yorumları üzerine eleştirel bazı değerlendirmeler oluşturmaktadır.³ Bu bağlamda, Hume'un Kant'a hangi anlamda ne ölçüde yol gösterici olduğu, Kant'ın Hume'a ilişkin yorum ve değerlendirmelerinde ortaya koyduğu tezlerin hangi amaca yönelik olduğu, olası amaçların gerçekleşip gerçekleşmediği, Kant'ın Hume'u kendi programına daha çok dikkat çekmek, programını teyit etmek amacıyla ön plana çıkarıp-çıkarmadığı gibi farazi

² Bertrand Russell'in, "*Hume, nedensellik kavramını eleştirmesiyle Kant'ı dogmatik uykusundan uyandırmıştı (hiç değilse kendisi böyle söylüyor) fakat bu uyarıma geçiciydi. Kant yine kendisini uyutacak bir ilaç keşfetti,*" sözü bu yaklaşımlara bir örnektir (Russell, 2002, 291).

³ Russell, "*Kant için yadsınması gereken bir düşmandı Hume, fakat etkisi daha derindi*" şeklinde bir değerlendirmede bulunuyor (Russell, 2002, 291). Russell'in felsefe tarihi, baştan sona profesyonel, nesnel bir tarih olmaktan çok, kendi bakış açısının egemen olduğu bir sohbet havasında bir eser; o nedenle kullandığı üslup çok da yadırgatıcı değil. Oysa derslerine katılan Borowski'ye atfedilen şu bilgiler böyle bir düşmanlığın söz konusu olmayacağını gösteriyor: "*Öğrencisi olduğum yıllarda Hutcheson ve Hume'a özellikle önem veriyordu. Hutcheson etik disiplini bakımından, Hume ise derin felsefi düşünceler bakımından önemliydi. Bilhassa Hume sayesinde düşünme gücü yeni ve özel bir itki kazanmıştı. Bu iki düşünürü dikkatle okumamızı tavsiye ediyordu*" (Kuehn, 2011, 91).

sorulara da yanıt aranacaktır. Kant'ın Hume'un eleştiri kuramı ve teleoloji hakkında ortaya koyduğu görüşler üzerinde de değerlendirmeleri var ancak Hume'u andığı bütün konularda geniş tartışmalara ve çözümlenmelere girişmek bu makalenin sınırlarını çok aşacaktır.⁴ O nedenle burada daha çok onun epistemolojisi kısmen de teolojik ontolojisi üzerinden yaptığı yorumlara ağırlık verilecektir. Kant'ın Hume değerlendirmelerinin daha kapsamlı çalışmalara zengin bir malzeme sunacak ölçüde olduğunun görülmesine aracı olması bakımından bu makale bir başlangıç olarak da değerlendirilebilir.

1. Kant'ı Dogmatik Uykusundan Uyandıran Hume (Mu?)

Kant, Prolegomena'yı 1783 yılında, hem Saf Aklın Eleştirisi'nin daha iyi anlaşılması hem de "bilimsel" ya da rasyonel metafiziğe eğilimli ustalar için bir kılavuz olması amacıyla yayınladığını duyurmuştur (Kant, 1995, 9).⁵ Eser, Kant'ın programını çok açık bir biçimde ortaya koyması bakımından önemli olduğu gibi, makalemizin konusu açısından Hume'un temel öğretilerini eleştirel bir bakış açısıyla geniş bir çerçevede ele alması bakımından da önemlidir. Kant'ın, ilk Eleştiri'nin birinci basımında çok yer vermediği Hume'a, Prolegomena'da ve söz konusu Eleştiri'nin dört yıl sonra yayımlanacak ikinci baskısında oldukça fazla yer vermesi ve eleştirel felsefesinin merkezi problemlerini Hume üzerinden tartışmaya açması, hatta sonuçlandırması dikkat çekicidir. Makalenin sınırlı ölçeği çerçevesinde değinileceği ve görüleceği gibi, Kant'ın Hume üzerine değerlendirmeleri ve yorumları bir makalenin sınırlarının çok ötesinde anlam ve derinliğe sahip görünmektedir.

Kant'ın, Hume'u ciddi anlamda merkezi konuma oturtan en bilindik ve ünlü sözü ile başlamak uygun olacaktır, şöyle demişti Kant:

⁴ Bk. (Kant, 2011, 151,309

⁵ İki filozofun da felsefi programlarını belirleyen eserler benzer kaderi paylaşmışlardır. Hume'un İnceleme'si kendi ifadesiyle "matbaadan ölü doğmuş" muhatap kitlesince hiçbir olumlu ya da olumsuz tepki ile karşılanmamıştır. Hume, denemelere yönelip ünlendiğinde, İnceleme yeni ekler ve yapılan bazı düzeltmelerle yayımlandıktan sonra Hume'un esas programının yol haritası gibi algılanmaya başlamıştır. Benzer bir sessizlik Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi için de söz konusu olmuştur. Kant da, hem Eleştiri'nin kolay anlaşılmasını sağlamak hem de kapalı kalan bazı noktaları açık kılmak için Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Bir Prolegomena adlı eseri yazmıştır. Eleştiri'nin, Hume'un İnceleme'si kadar soyut, zor ve ağır metafizik tartışmalar içerdiğini Kant şöyle açıklamıştır: "(eser) anlaşılmayacaktır, çünkü kitabın sayfalarını seve seve karıştıran oluyor, ama hiç kimse onu enine boyuna düşünmeye heves etmiyor ve hiç kimse böyle bir zahmete girmek istemeyecektir, çünkü bu yapıt kurudur, karanlıktır, çünkü alışılmış tüm kavramlara ters düşüyor, üstelik de fazla ayrıntılıdır..." (Kant, 1995, 9) Mendelsohn Eleştiri için "asap törpüsü" Kant için de "her şeyi kırıp döken Kant" ifadelerini kullanmıştır. (Heimsoeth, 2007, 19)

İtiraf ederim ki, beni yıllar önce dogmatik uyuklamamdan ilk defa uyandıran ve araştırmalarım kurgusal anlamda bambaşka bir yön vermemi sağlayan, David Hume'un bu hatırlatması olmuştur.⁶ Onun çıkardığı sonuçlara kulak vermekten çok uzaktım; ama Hume kendi sorununun tümünü değil, bir parçasını gördüğü için, bu sonuçlar beni harekete geçirdi; çünkü bu parça, bütünü göz önünde bulundurmadan hiçbir bilgi veremez. (Kant, 1995, 8.)

Her ne kadar yaygın olarak bu sözün “dogmatik uykudan uyandırma” özelliği ön planda gösterilmişse de, “kendi sorununun tümünü değil, bir parçasını gördüğü için, bu sonuçlar beni harekete geçirdi” derken, Kant'ın gerek programında gerekse ele aldığı konularda, açık ya da kapalı Hume'a ciddi eleştiriler yönelttiğini belirterek başlamak gerekir. Hatta bu meşhur sözün gerekçesi olarak gösterilen nedensellik öğretisi, Kant tarafından Hume'a yöneltilen daha sert eleştirilerin de hareket noktası olmuştur.

2. İki Filozofun Felsefi Programı

Felsefede, filozofların kendilerini öncü, öğretilerini de bir dönüm noktası olarak görmeleri sık rastlanan bir durumdur. Hume, İnceleme'nin ilk cümlelerinde bu iddianın doğallığını şu sözlerle dile getirir: “Felsefe ve bilim dünyası içinde yeni herhangi bir şey keşfettiği iddiasında olanlar için, bu iddialarını kendilerinden önce geliştirilmiş olanların hepsini yererek, kendi sistemlerini de överek ortaya koymalarından daha olağan ve daha doğal bir şey yoktur” (Hume; 1964, 3;1997; 39; 2009;11). Hume'un öncü olma iddiasına benzer bir iddianın Kant tarafından da dile getirilmiş olduğunu görüyoruz. Kısır döngüye dayalı dogmatik ve teolojik metafiziği reddetmede Hume'la benzer noktada buluşan Kant, kendisinin bir yenilikçi hatta Kopernik gibi bir “devrimci” olduğunu söylerken, dogmatik uykusundan uyandırması nedeniyle övdüğü Hume'u, gemiyi kumsala (skeptisizme) oturtması nedeniyle eleştirmiş, kendisinin “gemiyi” güvenli yolculuğuna devam ettirecek kılavuz kaptan olduğunu ima etmişti Ayrıca Hume'un çok iyi başlamakla birlikte programının sonunu getiremediğini, “eğer insan kes-

⁶ Kemp Smith, Kant'ın “yıllar önce” dediği dönemin, muhtemelen 1773 yılı olduğunu belirtiyor, (Kemp Smith, 2005, 9).

kin görüşlü adamın ulaştığı yerden düşünmeye devam ederse daha ileriye gitmeyi umabilir,” sözleriyle, onun yapamadığını kendi programıyla gerçekleştireceğini söylemiştir (Kant, 1995, 8, 10). Copleston’ın, Kant’ın “Kopernik devriminin” Hume’un görgücülüğüne karşı bir adım olduğuna ilişkin sözünü bu noktada zikretmek uygun olur (Copleston, 2004, 40).

İlk bakışta, rasyonalizmin önemli temsilcisi Kant ile ampirizmin zirvesi sayılan Hume’u benzer yönleriyle ele almak ilginç gelebilir. Kant’ın, Hume’un uyarmasıyla spekülatif felsefe yolunda yepyeni bir yola girdiğini söylemesiyle merak daha da artar. Çünkü her ne kadar her iki filozof da aydınlanmanın genel karakterine uygun programa sahip olsalar da genel anlamda rasyonalizm ile ampirizm arasında var olan temel sorunlar hiçbir zaman ortadan kalkmamıştır. Her şeyden önce Kant’ın kurgusal eleştiri felsefesi ampirizmle hiçbir zaman uzlaştırılamayacak bir metafiziği de içermektedir. Ancak, iki filozof da pozitif bilimlerin büyük ilerlemeler kaydettiği, beşerî bilimlerin de rasyonel-ampirik epistemolojiler temelinde bir yenileşmeye tabi tutulmasıyla klasik felsefenin işlevsiz hale geldiği bir dönemde yaşamıştır. Bu durum her iki okulun da aydınlanmacı bakış açılarındaki benzerliği gösterir. Kopernik’le başlayıp, Galilei, Descartes ve Newton’la devam eden matematik esaslı fizikte Newton’un devrim niteliğindeki başarısı, birçok filozof gibi Hume’u da Kant’ı da derinden etkilemiştir. Newton, dönemin filozoflarınca simgesel bir karaktere dönüşmüş, bir idol olarak büyük saygı görmüştür. Newton’un deneysel akıl yürütme metodunu, pozitif bilimlerde olduğu gibi, insan bilimlerinde, Hume’un deyişiyle moral konularda (*moral subjects*) uygulamaya girişilmiştir. İlke olarak bütün aydınlanma filozoflarının programında yer alan bu yeni metodu uygulamada Hume ve Kant öne çıkan iki filozof olmuştur. Hume naturalist, kısmen pozitivist, analitik bir felsefe inşası için yola koyulurken, Kant da bu nitelikte yapılabilecek felsefe tarzını bütünüyle dışlamadan, saf akılla doğa bilimlerini, pratik akılla özgürlük, ölümsüzlük ve Tanrı gibi konuları ele almıştır. Her iki filozofun da salt naturalist bir temel kabul etmeleri, aydınlanmanın ruhuna uygun bir yöntemi benimsemeleri anlamına geliyordu, kuşkusuz. Çünkü bilim ve sanatlarda görülen nesnel başarılar, soyut, muğlak, kısır döngü ve gereksiz kurgulara dayalı felsefe yapma tarzının, teknik ifadeyle, dogmatik ya da teolojik metafiziğin kullanım ömrünün dolduğunu göstermişti. Bu aşamada her iki filozofun yol haritasının değişmesine neden olan en büyük problem, en azından Kant açısından, klasik metafiziğin

doğru bir yola koyulması sorunu olarak görünüyordu. Eğer felsefe yapılacaksa ki mutlaka yapılacak, bu metafizik olmadan olmazdı. Ancak, metafiziğin tarihine bakıldığında başarı hanesine yazılacak bir ilerleme görülemediği gibi, hem aklın kendinden kaynaklanan kurgular ve hayal gücünün sınırsız kullanılması hem de aklın yetkisiz olduğu benzer alanlarda at koşturması engellenmeli idi. Kant'a göre, aklın bu yetkisiz kullanımı ile ortaya çıkan, deneye dâhil olması gerektiği halde, her türlü deney ve bilim dışı kurgularla ya dogmatizmin kökleşmesine ya da şüpheciliğin daha da derinleşmesine neden olan mevcut metafizik terk edilmeliydi. Hume ise, felsefenin varlık nedeni olan hakikati arama çabasını ve büyük metafizikçiler olarak anılan klasik filozofları da içeren değerlendirme-sinde şöyle bir durum tespiti yapıyordu:

Eğer hakikat ne olursa olsun insan kapasitesinin içinde bir şey ise de çok derin ve bulanık bir yerde yattığı aşikârdır; en büyük dehalar en büyük sıkıntıları çekmiş olmalarına rağmen başarısız olmuşlarsa, bizim ona sıkıntı çekmeksizin ulaşacağımızı ummamız büyük bir kibir ve haddini bilmezlik sayılmalıdır (Hume, 1964, 3-4)⁷.

Bu tespitler doğrultusunda, yeni bir başlangıç noktası oluşturmak için yola koyulan Hume, programını *A Treatise of Human Nature* (İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme) adlı eserle ortaya koyuyordu. Anlama yetisi (*understanding*), Tutkular, Ahlak konularının yer aldığı üç kitaptan oluşan eserin alt başlığı "*Deneysel Akıl Yürütme Metodunu Moral Konulara Uygulamak İçin Bir Girişim*" olarak belirlenmiştir. Aslında bu alt başlık Hume'un yöntemi hakkında her şeyi anlatıyor. Filozofun, deneysel akli yürütme metodu dediği, yukarıda da zikredilen, doğal felsefe olarak bilinen fizik başta olmak üzere, ortaya çıkmakta olan başka pozitif bilimlerin matematik ile desteklendiği Newton'un geliştirdiği yeni metot idi. Amaç, Matematik, Doğal Felsefe ve Doğal Din konuları, Ahlak, Politika gibi alanlarının insan doğasıyla ilgisini ve sözü edilen deneysel akıl yürütme yöntemi ile nereye kadar gidilebileceğini ortaya koymaktı. Felsefi araştırmalarda

⁷ Kendi eserinin, kurgusal metafizik bir karakterde görünmesi ve sorunları ötelemesi açısından eleştirdiklerinden geri kalmamasına rağmen, Hume'un kurgusal metafiziğe yönelttiği şu eleştiriler ilginçtir: "*Muhakemesi güçlü, birikimli birinin, büyük bir güven kazanmış ve savlarını en titiz ve sağlam akıl yürütme noktalarına erdirmiş dizgelerin dahi zayıf temellerini bulması kolaydır. Güven üzerine kurulan ilkeler, bunlardan çıkarılan sakat (lamely) vargılar, parçalardaki uyum ve bütündeki açıklık ve eksiklikleri... Tüm bunlar en saygın filozofların sistemlerinde bile karşımıza çıkabilen ve belki de felsefenin itibar kaybetmesine yol açan şeylerdir*" (Hume, 1964;3;1997, 39; 2009, 11)

yapılması gereken, o zamana kadar uygulanan “sıkıcı oyalanma metodunu” terk ederek, cephedeki bir köyü ya da kaleyi fethetmek yerine doğrudan bu bilimlerin merkezine, insan doğasının bilimine yönelmektir. Hume, ancak bu metotla zafere ulaşmayı umut edebiliriz, dedi (Hume, 1964: 5; 1997: 41). İnsanın varlık, bilgi ve eylemleri yönünden evrende nasıl bir yer işgal etmekte olduğunu, neyi, neleri nasıl, ne ölçüde bilme ve gerçekleştirme yeteneğinde olduğunu, artık bir yapısöküme tabi tutulması gereken, eskinin dogmatik metafiziği ile değil, deneysel akıl yürütme yöntemiyle ortaya konmalıdır. Önce, bütün yetkinin sahibi olan ve her şeyin kendine göre anlam ve değer kazandığı akıl, anlama yetisi (*understanding*) esas alınmak üzere duyarlık, bellek, hayal gücü gibi bütün bileşenleriyle çözümlenecek, genel anlamda akli oluşturan her şubenin yeri ve sınırı belirlenecek, sonra da bu temel üzerinde doğru olan-yanlış olan, metafizik olan-görünür olan ortaya konacaktır.

Hume’un insan doğasının bilimi ile yapmaya çalıştığı şeyi, Kant da Kritikler adıyla ünlünen üç eser ile yapmaya çalışacaktı. O da, başta her şeyin öncelikli olarak kendisine yüklendiği, ancak kendi içinden çıkan bazı vehim ve kuruntularla adeta yoldan çıkmış, işlevsizleşmiş, yetkisini aşmış olan akli bir eleştiriye tabi tutarak, hem doğa bilimlerini hem de beşeri bilimleri rasyonel bir temele oturtmayı tek hedef olarak açıkladı. Hume’un *İnceleme*’nin sunuşunda beyan ettiği yöntem ve amaç, Kant’ın *Saf Aklın Eleştirisi*’nin, özellikle ikinci baskıma yazdığı önsözde ortaya koyduğu yöntemle yakın görünür.

Sorunun tespitinde ve öngörülen programda görülen benzerliklere karşın, esasa ilişkin anlayış, amaçlar ve varılan sonuçlar açısından çok farklı iki filozof ve öğretisi ile karşıya bulunulduğunu vurgulamak gerekir. Örneğin, Hume, duyum ya da duyulur ötesi bilgi türünü metafizik olarak niteleyerek, çoğunlukla reddedip en iyimser tavırla şüpheyile karşılar. Ona göre deneyimin sınırları dışında var olduğu iddia edilen bilgi, bilgi değil, bir kuruntudur. Oysa Kant bütün gücünü ve yeteneğini, bir bilim olarak zorunlu gördüğü bilimsel ya da gerçek dediği akılcı metafiziği kurmaya adanmıştır; programının amacı, kuracağı bu metafizikle evrensel, zorunlu sağlam bir ontoloji, epistemoloji ve etik kurmaktır. Kritik sonrası ortaya koyduğu bütün eserler de bütünüyle bu amacını gerçekleştirmek üzere tasarlanmış ve yazılmıştır.

3. Felsefi Metafizik Gerekli (Mi?)Dir

Kant'ın “kitabın kendisi” dediği, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin birinci baskısında eksik ve kapalı bırakılanları açıklayan bir kılavuz niteliğindeki *Prolegomena*, (Kant, 1995, 36, 70) olarak tanımladığı eseri, filozofun felsefe ile neleri başarmak istediğini ortaya koyması bakımından da değerli bir çalışmadır. Kant'ın çözmek istediği felsefi sorunların başında, bir felsefi metafiziğin mümkün olup olmadığının tespiti sorunu vardır. Bu bağlamda eser, yazarın da açıkça vurguladığı gibi, çıraklar için değil ustalar için yazılmıştır. Kant eserinde, felsefede söylenmesi gereken her şeyin söylendiğini düşünen eski, yeni her türden felsefe tarihçilerini eleştirerek, daha yapılması gereken çok iş olduğunu, *Prolegomena*'nın onlara da kılavuz olacağını belirterek işe koyulduğunu zikreder. O zamana kadar, akli her şeyin ölçüsü olarak ele alan klasik metafizikçiler de deneyimin gerçek anlamını ve kavramını borçlu olduğu yetinin akıl olduğunu bilen deneyciler de akıl üzerinde ciddi bir eleştiri yapmamışlardır, diyen Kant'a göre “hakiki bilim, aklın kendisini bilmesidir” (Kant, 1995: 35, 69). Doğa bilimlerinde bu kadar ilerleme sağlanmışken, çoğunlukla bilinmezlik çemberinde sürekli aynı şeylerin tekrarı olarak algılanan metafiziğin artık sonunun geldiğine inanan bir kesimin ağırlık kazanmaya başladığı bir dönemde, hala metafizik gerekli midir sorusunu sormak bile önemlidir (Kant, 1995: 4)⁸ Metafizik bir bilim niteliği taşıyorsa da taşıyamıyorsa da açık bir biçimde ortaya konulmalıdır. Böylece metafizik, dileyen herkesin dilediği gibi kullandığı bir araç olmaktan çıkarılacaktır. Metafizik, zorluğu ve giderek öneminin azalması nedeniyle yetkin ve ona ehil olanların da başka bilimlere yönelmesiyle sahipsiz kalmış, onu her amaç için kullanan ve her şeyde bilgisiz olanların at oynattığı bir alana dönmüş durumdadır (Cassirer, 1996: 93)⁹

Kant, kendisinden önce analitik ve sentetik yargıların arasındaki farkın, kimi zaman da ilişkinin dile getirilmemiş ve üzerinde çalışma yapılmamış olmasının da büyük bir eksiklik olduğunu belirterek, metafiziğin a priori sentetik

⁸ “Metafiziğin doğuşundan bu yana, daha doğrusu tarihinin uzandığı kadarıyla, bu bilimin kaderini belirlemek bakımından hiçbir olay, David Hume'un ona karşı yaptığı saldırısından daha önemli olmamıştır” (Kant, 1995, 5)

⁹ Cassirer'in değerlendirmesiyle, “ona göre artık metafiziği, Swedenborg'un ruhlar dünyası hakkında verdiği haberler türünden bir şey olmaktan, anlaşılabilirlik taşımayan ve doğru inançlara götürmeyen uluorta kanaatler toplamı olmaktan kurtarmak gerekir. Bu konuda ilk ve tek hareket noktası şudur: Alçakgönüllü ve dolaysız bir şekilde, bu konuda hiçbir şey bilemeyeceğimizi itiraf etmek. Metafizik artık keyfi ve isteğe bağlı spekülasyonların değil, rahatsız edici bir kuşkuculuğun alanıdır.” Cassirer, 1996, 93) Swedenborg ve metafiziği hakkında bkz. (Heimsoeth, 2007, 52)

yargılarla güvenli bir sisteme kavuşacağını savunur. Ortaya koymak istediği en büyük yeniliğin böyle sağlam bir metafizik olduğunu her fırsatta dile getiren Kant, Hume'un sorunu tespit etmekle birlikte, sadece nedensellik bağıntısını üstünkörü alışkanlıkla çözerek, evrensel bir metafizik kurulabileceği gerçeği karşısında sessiz ve şüphe içinde kaldığını, böylece işi yarıda bıraktığını öne sürer. Oysa uzun zamandır, metafiziğin deneyle üstesinden gelinebilecek bir şey olmadığını farkına varan kişi Hume'du. Kant, Hume'un bu durumunu şu sözlerle özetler:

Eğer sorunumuzu evrenselliği içinde göz önüne almış olsaydı, hiçbir zaman bütün bir arı felsefeyi yok eden bu tutumu öne sürme durumuna düşmeyecek, çünkü o zaman kendi uslamlamasına göre bir arı matematiğin bile açıkça a priori bireşimli önermeler kapsadığı için olanaklı olmayacağını görecekti, ki onu öne sürmekten hiç kuşkusuz sağlam sağduyusu tarafından kurtarılmış olmalıdır (Kant, 1993, B20, 45).

4. Rasyonalizm Ampirizm Uzlaştırması (Mı?) Kant'ın Böyle Bir Amacı Var mıydı?

Esas programı rasyonalizm ile ampirizmi kendi değerleri içinde koruyarak eklektik bir sonuca varmak olan Kant ile genelde ampirist öncüler, özelde de Hume arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları anlamak için *Saf Aklın Eleştirisi*'nin her iki baskısı ile diğer iki eleştiri ve *Prolegomena*'nın ilgili kesimlerini çözümleyici bir tarzda ele almak zorunludur. Çünkü, rasyonalizmden asla vaz geçmeyen ancak ampirist kuramları da en az onun kadar önemseyen Kant'ın temel iddialarını bilmeden onun Hume hakkındaki yorumları tam olarak anlamaz.

Kant'ın, *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinin B yayınının ilk cümlesi ampirist Hume'un programının ve felsefesinin özü gibi, arkasından gelen ve "ama" ile başlayan cümle de ona yönelik eleştirisinin giriş cümlesi gibidir:

Tüm bilgimizin deneyim ile başladığı konusunda hiçbir kuşku olamaz; çünkü bilgi yetisi eğer duyularımızı uyurarak bir yandan kendiliğinden tasarımlar yaratan, öte yandan bunları karşılaştırmak ve bağlayarak ya da ayırarak

duyusal izlenimlerin ham gerecini nesnelere deneyim denilen bir bilgisine işlemek için anlak etkinliğimizi devime geçiren nesnelere yoluyla olmasaydı başka hangi yolla uygulamaya geçirilebilirdi? Öyleyse zamana göre bizde hiçbir bilgi deneyimi öncelemez ve tüm bilgi deneyimle başlar. Ama tüm bilgimizin deneyimle başlamasına karşın, bundan tümünün de deneyimden doğduğu sonucu çıkmaz; çünkü pekala olabilir ki deneyim bilgimizin kendisi bile izlenimler yoluyla aldıklarımızın ve kendi bilgi yetimizin (duyusal izlenimlerin yalnızca vesile olmalarıyla) kendi içinden sağladıklarının bir bileşimidir, ve bu son eklentiye o temel gereçten ancak uzun alıştırmalar sonucunda kazanılan dikkat ve beceri yoluyla ayırt edebiliriz” (Kant, 1993: B1,B2; 37-38).

Kant'ın, “deneyimin bilgisinin kendisi bile kendi bilgi yetimizin kendi içinden sağladıklarının bir bileşimidir” derken, daha işin başında bilginin izlenimlerin bir kopyası olduğu tezine karşı bir tespit yaptığı görülüyor. Devamında, deneyden ve tüm duyu izlenimlerinden bağımsız bir a priori bilgi olduğunu ve bunu ortaya çıkarmanın en öncelikli iş olduğunu da yine Kant'ın yazdıklarından okuyoruz. Burada Filozof, bilginin deneyimle başladığını söyleyip ampirizmin temel ilkesi ile uygun bir söylem ortaya koyduktan sonra, saf a priori bilginin tanımına, özelliğine ve önemine vurgu yaparak ilerlemektedir. Kant, a priori için, deneyimle az çok karışmış gibi görünen ve a priori olarak adlandırılan bilgileri a priori saymayacağız, a priori derken “deneyimden bütünüyle bağımsız mutlak bilgiyi” “arı a priori” bilgiyi anlayacağız, der. Kant, deneyimle karışmış olan “her değişimin bir nedeni vardır” önermesi a priori bilgidir ama arı değildir, çünkü değişim deneyimden türetilen bir bilgidir diyerek aradaki farkı ortaya koyar (Kant, 1993: B3, 38). Transendental Mantık'ın giriş bölümünde yer verdiği “algısız kavramlar boş, kavramsız algılar kördürler” yargısını burada hatırlamak konuyu anlamak açısından yararlı olacaktır (Kant, 1993: A52;B76, 66.).

Kant'a göre rasyonalizm ile ampirizmin kaçınılmaz bir biçimde buluşmaları gereken noktalardan biri de belli bazı a priori bilgilere sahip olduğumuzun kabul edilmesidir. Sıradan anlama yetisi bile hiçbir zaman onlarsız değildir; “her

değişimin bir nedeni vardır” maksimi bunlara bir örnektir. Kant’ın önemle üzerinde durduğu husus, saf bilgi ile deneysel bilgiyi birbirinden ayırt eden karakteristik yapının keşfedilmesidir. “Deneyim bir şeyin şu ya da bu doğada olduğunu öğretir; başka türlü olamayacak olduğunu değil” derken, Hume’un temel tezlerinden birini dile getiren Kant’a göre bu önerme hiçbir şekilde deneyimden türetilmemiş ve kendisi de zorunlu olan bir önerme, ancak a priori karakterine sahip bir önermedir. Tümevarım gibi, varsayımlı ve karşılaştırmalı evrensellik taşıyanlar, şimdiye kadar algılamış olduklarımıza göre herhangi bir kurala aykırılık yok diye onayladıklarımız mutlak ve zorunlu bir evrensellik taşımazlar (Kant, 1993: B3, 38). Kant, bu tespitlerin bazılarını açık ya da zorunlu olarak kabul eden Hume’un, zorunluluğu “alışkanlığa” bağlaması uygun olmamıştır diyerek tartışmayı sürdürür. Zorunluluk ve mutlaklık a priori bilginin karakteri iken, matematiğin, deneyle bağlantısı da olsa, tüm önermeleri zorunlu ve evrenseldirler. Ona göre, Hume bu zorunluluk ve evrensellik niteliğini sıradan anlağın da anlayabileceği türü, “tüm değişimlerin bir nedeni olmalıdır” önermesinde var olan neden ile sonuç arasındaki zorunluluğu kabul etmeyerek ciddi bir hata içerisine düşmüştür. Kant, bu örnekle neden ile etki arasındaki ilişkinin doğal bir zorunluluk olduğunu, aksi halde, neden kavramının ortadan kalkacağını öne sürer. Hume’un neden ile sonuç arasındaki ilişkiyi daha önce deneyimlenen bir sonucu beklerken alışkanlıkla elde edilen öznel bir zorunluluk olarak görür. Kant bu iddianın, olası da olsa, deneyin verdiği zorunluluğun a priori ilkelerin katkısıyla evrensel zorunluluk mertebesine yükseleceğini savunur. Hume’un bu tezi, neden kavramını bütünüyle ortadan kaldırır (Kant, 1993: B5; 39, 351) Deneyimin kendisi ilerlemesinde bağımlı olduğu tüm kurallar görgül olsaydı, deneyimin kendisi pekinliğini nereden alacaktı, diye bir soru soruyor Kant (1993: B6; 39). Ona göre deneyin de a priori kavramlar ve yargılarla güvenilirliğini sağlaması gerekir.

Kant, bir nesnenin bilgisini olanaklı kılan iki koşulun var olduğunu çok kez tekrar eder. Ampirizmin iki öncüsü olan Locke ve Hume’a yönelttiği eleştirileri de içine alan bu tezleri şu önemli tespitlerle birlikte dile getirir:

Bir nesnenin bilgisini olanaklı kılan yalnızca iki koşul vardır -ilkın nesnenin, ama ancak bir görüngü olarak verilmesini sağlayan sezgi ve ikinci olarak bu sezgiye karşılık düşen nesnenin düşünülmesini sağlayan kavram. Locke

bu irdelemeleri gözden kaçırdığı için, arı anlağın kavramları ile deneyimde karşılaştı ve onları deneyimden türetti. Bu yüzden bir tutarsızlığa düşerek onlar aracılığıyla deneyim sınırlarını çok aşan bilgiler elde etmeye çalıştı. Hume, Locke'un düştüğü hataya düşmeyerek, bu kavramların a priori kökenleri olmasının zorunlu olduğunu fark etti ama onların nesnede nasıl olanaklı olabileceğini açıklayamadığı için şüpheciliğe düştü... (Kant, 1993: B127, B128, 84-85).¹⁰

Transendental Mantık'da yer alan şu ifadeler Kant epistemolojisinin özeti gibidir:

Öyle bir doğamız vardır ki, sezgi hiçbir zaman duyusal olmaktan başka türlü olamaz, yani yalnızca nesnelere tarafından etkileniş kipimizi kapsar. Buna karşı duyusal sezginin nesnesini düşünme yetisi anlaktır. Bu yeteneklerden hiçbiri ötekine yeğlenemez. Duyarlık olmaksızın bize hiçbir nesne verilemez ve anlak olmaksızın hiçbiri düşünülemez. İçeriksiz düşünceler boş ve kavram olmaksızın sezgiler kördürler... Anlak hiçbir şeyi sezemez ve duyular hiçbir şey düşünemezler... (Kant, 1993: B76, A52, 66).

Bu vargıdan da anlaşıldığı gibi, Kant için her bilgi, duyu yoluyla başlayan sürecin aklın çeşitli yetileriyle devam edip yine akıl deney iş birliği ile tamamlandığı bir süreç sonunda elde edilir. Ne kendi başına deneyin ne de arı idea ve ilkelerin kendi başlarına bir bilgi üretme gücü vardır. Ancak hem saf aklın hem de deneyin, bileşenleri ile çeşitli bilgi türlerini kazandırma özellikleri potansiyel olarak hep vardır.

5. Neden Kavramı Ve Zorunlu Bağlantı (Necessery Connection), İdesi Ve Kaynağı

Hume'un epistemolojisinin en önemli en özgün ve bir o kadar da kritik olan noktası neden-sonuç ilişkisine ilişkin çözümleridir. Kant'ın Hume'un

¹⁰ Kant'ın, Locke'un doğru tespit yanlış seçimle matematiği dışlayan, bilimlerde kaotik bir süreç yaşanmasına neden olan tavrına ve Britanya ampirizmine yönelttiği eleştiriler için ayrıca bkz. (Baum 2007, 37-39).

felsefesine ilişkin yorumlarının da en başta geleni ve en önemli olanı bu konudadır. Kant'ın, dogmatik uykusundan uyanmasına vesile olduğunu söylediği, paradoksal bir biçimde en çok da eleştirdiği nedensellik sorununda ilişkin değerlendirilmesine göre, birkaç kez değinildiği gibi, Hume'un tespiti doğru ancak vardığı sonuç yanlıştır. Bu sorunu net ve kapsamlı anlamak için Hume'un konuya ilişkin açıklamalarını kısaca hatırlamak gerekir. Hume'un bilgi öğretisinin temelinde, bilginin duyular başlayıp zihinsel süreçlerle devam ettiği tezi vardır. Duyular kısmı izlenimler, zihinsel kısmı da izlenimlerin soluk kopyaları olan ideler olarak adlandırılırlar. İkinci aşamada, zihinsel sürecin ilk ögesi olan ideler kendilerinden üretilecek idelerin izlenimi olurlar, bunlar duyuusal olan izlenimlerin idesi, sonra gelecek idelerin izlenimi oluyorlar. Hiçbir süreç bu iki öge olmadan sonuca ermez. Hume'un klasik ifadesiyle söylenecek olursa: "izlenimi olmayanın ideası da olmaz" bu ilke bilginin her türü için geçerlidir. Burada ele alınan neden-sonuç ilişkisinde, neden ve sonuç denilen iki ayrı olgunun izlenimleri ve ideleri vardır ancak zorunlu bağlantı denilen "ide"nin izlenimi yoktur; o nedenle genel olarak "var olduğu" "var sayılan" yani sayılı mertebesindeki bu düşüncenin kaynağının bulunması gerekir. Neden ile sonucun her birinin bağımsız iki nesne ya da olgu olduğu, süreçte önce gelen neden ile onun doğal sonucu arasında tanık olduğumuz bağ zorunlu olmayıp, yerde ve zamanda bitişiklik, art ardalık gibi deneyimle elde ettiğimiz bilgiler ışığında olumsuzdur. Ne kadar çok deneyimlersek deneyimleyelim, aynı nedenlerin aynı sonuçları üretmesi bu sonuçları tikel olmaktan kurtaramaz. Neden ile sonucun birbirine bağlanması alışkanlık sonucunda oluşmuş öznel bir zorunluluk olarak kabul edilebilir; bu bağlantıyı a priori ya da tanıtlanabilir, sezgisel zorunlu bir sayılıya dönüştüremeyiz. Hume, *İnceleme'nin Bilgi ve Olasılık* başlıklı III. Bölümü'nün III. Kesiminde "Niçin her zaman bir neden zorunludur?" başlığı altında konuyu şöyle ele alıyor ve özetliyor: "var olmaya başlayan her şeyin var oluşunun bir nedeni olmalıdır anlatımı felsefede genel bir maksimdir. Bu herhangi bir delil (*proof*) gösterilmeksizin genellikle bütün akıl yürütmelerde sorgusuzca kabul edilir" (Hume, 1964:153; 1995: 100,163). Analitik felsefe geleneğinin öncülerinden biri kabul edilen Hume, bu özelliğine uygun olarak, genel kabullere dayalı olduğunu iddia ettiği her şeyi reddeder ve "zorunlu bağlantı" (*necessary connection*) iddiasının ampirik bir temeli olmadığını, çünkü sezgisel (*intuitive*) hiçbir kesinliği olmadığını, tamamen başka bir doğada olduğunu iddia eder (Hume, 1996, 163,171). *Kant'ın Eleştirisi*'nden daha aşağı bir metafizik yöntem ve iddia

içermeyen *İnceleme*'nin birinci kitabı tamamen bu tartışma evreninde devam eder. Hume her zaman yaptığı gibi, burada da bu “zorunluluk” iddiasının çözümlenmesi için yapılacak ilk işin “zorunlu bağlantı ideasının” izlenimini aramak olduğunu belirtir; çünkü izlenimler ideaların biricik kaynaklarıdır. İzlenimi olmayan herhangi bir şeyin ideasının da olmayacağı yönündeki ilke her yerde geçerlidir. Eski ve yeni felsefeciler diyerek, neredeyse bütün felsefe tarihini gözden geçirip, konuyu uzun uzun tartıştıktan sonra şöyle bir tespitte bulunuyor Hume:

Zorunluluk idesi belli bir izlenimden doğar. Duyularımız tarafından iletilen o düşünceyi ortaya çıkarabilen hiçbir izlenim yoktur. Öyleyse belli bir içsel izlenimden (*interior impression*) ya da derin düşünme (*impression of reflection*) izleniminden türetilmiş olmalıdır. Bir nesneden her zaman ona eşlik edenin idesine geçmek için alışkanlığın ürettiği o yatkınlıktan başka, bu işle herhangi bir ilgisi olan hiçbir izlenim yoktur. Öyleyse zorunluluğun özü budur. Bütününde ele alındığında, zorunluluk zihinde olan bir şeydir, nesnelere değil... (Hume, 1964; 1995; 171).

Bu kısa özetten sonra Kant'ın konuyla ilgili değerlendirmelerine dönersek, Kant da, Hume'un, içsel izlenim ya da derin düşünme izlenimi dediği izlenimi, “deneyin akli hamile bırakması” sonucunda oluşmuş bir kurgu olduğu biçiminde ilginç bir benzetmeyle açıklamaya çalışır. Burada, aklın, doğrudan deneyle olmasa da yetkili yetkisiz bir çıkarımla, neredeyse bir oldubitti ile zorunluluk idesi oluşturmuş olduğu anlaşılıyor. Kant'a göre, bütün bilgiyi deneyden türeten ve aklın her türden bilgisini ve ilkelerini de deneye indirgeyen Hume, herhangi bir şeyi ortaya koyarken (neden) ondan zorunlu olarak başka bir şey (sonuç) çıkarmanın ne a priori ne de izlenimlere dayalı bir çıkarım olacağını, dolayısıyla böyle zorunlu bir bağlantı olamayacağını iddia eder. Kant'ın ifadesiyle, yapılan şey, deneyin akli hamile bırakması sonucunda oluşan alışkanlıkların zemin hazırladığı, çağrışım yoluyla pratiğe uygulanan öznel bir zorunluluk uydurma durumudur. Kant Hume'u kısmen onaylayarak, onun, aklın a priori kavramlardan hareket ederek böyle bir bağlantılılığı düşünebilmesinin mümkün olmadığını karşı çıkılmaz bir biçimde kanıtladığını öne sürer (Kant,

1995, 5). Hume'un tespitine göre bu ilke a priori, nesnel ve evrensel bir zorunluluk değil, alışkanlıkların zorunlu gibi gösterildiği "sanal" "öznel" bir zorunluluk gibi görünmektedir. Onun, salt deneye dayalı olarak ortaya koyduğu nedensellik öğretisi saf ve pratik akılı kuşatacak şekilde genişletilince şüpheyeye düşmesi kaçınılmaz olacaktı, öyle de oldu, diye yorumluyor Kant. Akılla bağ kurmadan son sözü söyleyen Hume gemiyi kumsala oturtarak işi yarıda bıraktı; böylece metafizik diye bir şeyin olmadığını da öne sürmüş oldu (Kant, 1995: 6). Kant'ın bu noktada Hume'a yönelttiği şu eleştiri de önemlidir: Hume, aklın yetkin olmadığına ilişkin tespit yaparken aklın pozitif yönlerine ilişkin tespitleri yapmayı ihmal etmiştir.¹¹

6. Kant: Şüphe Ancak Geçici Bir Durak Olabilir Nihai Bir Durak Olmaz

Kant, kendi içinde bölünmüş saf aklın şüphecilikle doyuma ulaşmasının ya da ikna olmasının mümkün olmadığını iddia ederken, bilgisizliğimizin bilincinin araştırmalarımızı sonlandırmak yerine, tersine onu başlatmamızın nedeni olması gerektiğine de işaret eder (Kant, 1993: A758, B,786). Burada, aklın şüphe ile doyurulmasının mümkün olmadığını, dogmatik bir kabulde yetinmek yerine, eleştiri yöntemi ile akılı bütün yönleriyle ele almak gerektiğini belirtir. Aynı yerde, Hume'un ilk aşamada şüphecilğe yer vermesinin doğru, hatta olması gereken olduğunu, ancak şüpheyi bir sonuç olarak görmesinin yanlış olduğunu, bunun da başka problemlere yol açtığını açıklar. Ona göre şüphe insan akılı için sadece bir dinlenme yeri olup nihai bir durak değildir. Bu noktada,

¹¹ Norman Kemp Smith, Hume-Kant karşılaştırmalarında görüşlerinden öncelikle yararlanılacak uzmanlardan biridir. Smith'in, Kant'ın Hume'dan iki dönemde etkilendiğine ilişkin tespitleri bazı tartışmalara ışık tutacak nitelikte görünmektedir. Bu dönemlerden biri 1756-1762 diğeri de 1772 ve sonrası olarak zikredilir. Bu tespitler, Kant'ın Hume'un felsefesine dair bilgisinin sınırlı olduğu yönündeki iddiaların geçersizliğini göstermesi açısından önemlidir. Kant'ın Hume'u referans göstermesinin en önemli nedeni, nedensellik öğretisinin olası temellerinden birinin sentetik a priori olmasına ilişkin değerlendirmesidir. Ya bu tez kabul edilecek ki, bu Kant'ın çok işine gelecek bir çıkarım olacaktır, ya da metafiziğin tamamen aklın yanılğı sonucu uydurması bir şey olduğu ortaya çıkacaktır. Metafizik için ölüm kalım meselesi olacak olan bu durumu Kant, Hume'a dayandırarak daha emin bir biçimde çözecektir. Ancak, Kemp Smith Kant'ın bu konudaki çıkarımlarının da Hume hakkında yaptığı yorumların da ciddi tartışmalara neden olacak bir çelişki içerdiğini belirtiyor. "Hume özellikle nedensellik ilkesi üzerinde durmuş ve haklı olarak bu ilkenin doğruluğunun ve hatta genel olarak etkili neden kavramının nesnel geçerliliğinin hiçbir iç görüye, yani hiçbir a priori bilgiye dayanmadığını ve şu şekilde olduğunu gözlemlemiştir: dolayısıyla otoritesi zorunluluğuna atfedilemez; yalnızca deneyim sürecindeki genel faydasına ve bu sayede elde ettiği ve gelenek olarak adlandırdığı belirli bir öznel zorunluluğa atfedilebilir. Aklimızın bu ilkeyi deneyimi aşan herhangi bir şekilde kullanma konusundaki yetersizliğinden, aklın ampirik olanın ötesine ilerlemeye yönelik tüm iddialarının geçersiz olduğu sonucunu çıkardı (Kemp Smith, 1918, xxxii)

aklın, dogmatik açılımların yerindeligi üzerine bir değerlendirme yaparak yeni bir yol haritası belirlemesi gerekir; çünkü bir kesinlik derecesine ulaşmadan akıl görevini yapmış olmaz. Kant pratik anlamda, sentetik a priori bilgiye deneyden önce sahip olduğumuzu anlama yetisinin ilkelerinden çıkarabildiğimizi, ancak bu ilkeyi kavramayı başaramadığımız için bir kuşku söz konusu olabilirse de, kuşkucuların iddialarına dayanak gösterdiği a priori ilkelerin anlama yetisinin ötesinde olduğu gerekçesiyle, aklın bu konuda attığı adımların boşa gittiği söylenemez, der. Saf aklın bütün kavramları yine aklın kendisinde yatar, bunların hiçbirini deneyim yoluyla elde edilemez; o halde sorunun çözümü yine aklın eleştirilmesi yoluyla elde edilecektir (Kant, 1993: A761, B789; 352) Şüphencilik hiçbir eleştiri yapmayan dogmatik metafizikçilerle uğraşmalıdır, ancak akıl üzerinde yapılacak sıkı denetim onun geleceğe yönelik açılımlarına ve çıkarımlarına son vermeye yetkili olamaz.

Kant, Hume şüphecilerin en akıllısı idi, şüpheci tavrı aklın yeniden yoklanması ve değerlendirilmesine kapı aralaması bakımından uyarıcı idi ama geçici durakta sürekli kalmayı seçti, bu yüzden işi eksik bıraktı anlamında bir değerlendirmede bulunuyor. Onun bu tespitini kendi amacı açısından kullanmanın gereğine işaret ederek Kant şöyle diyor:

Kuşkucu filozofumuz yapmış olması gerektiği gibi bu iki yargı türünü birbirinden ayırt etmedi ve doğrudan doğruya kavramların bu kendi kendilerini arttırmalarını ve deyim yerindeyse anlayışımızın (us ile birlikte) deneyim tarafından döllenmeksizin kendi kendisini üretmesini olanaksız görmeye başladı. Buna göre bu yetilerin tüm sözde a priori ilkelerini birer kuruntu olarak gördü ve bunların deneyimden ve bunun yasalarından kaynaklanan bir alışkanlıktan başka bir şey olmadıklarını, dolayısıyla kendilerine sanısal bir zorunluk ve evrensellik yüklediğimiz salt görgül, e.d. kendilerinde olumsal kurallar olduklarını düşündü. Bu tuhaf savı öne sürerken neden ve etki ilişkisinin evrensel olarak bilinen ilkesine göndermede bulundu. Çünkü hiçbir anlayış yetisi bizi bir şeyin kavramından bu yolla evrensel ve zorunlu olarak verilen başka bir şeyin var oluşuna

götüremeyeceği için, buradan deneyim olmaksızın kavramımızı arttırabilen ve böylece kendini a priori genişletebilen bir yargıyı aklayabilmemizi sağlayabilecek hiçbir şeyimizin olmadığı vargısını çıkarabileceğimize inandı (Kant, 1993: A765; B793; 353).¹²

Kant, bu satırların devamında, güneşin balmumunu eritip, kili sertleştirmesini deneyim olmadan bilemeyeceğimizi söyleyen Hume'un, anlama yetisi ile verili olan kavramın içeriğinin ötesine geçemeyeceğimiz yolundaki tespitinde haklı olmakla birlikte, başka şeylerle bağıntı yasası çerçevesinde yeni ilkelere ulaşılabilirliğini, örneğin güneşle ısı arasındaki ilişkiyi a priori bilmemiz gibi, göz ardı ettiğini savunuyor. Kant'ın dikkat çektiği başka bir şey de, deneyimlenen olgularda kalıcılık ilkesinin de sürekli olduğuna ilişkin tespittir. Başka bakımlardan keskin görüşlü olmakla birlikte, şüpheli yanılgıları olduğunu söylediği Hume'u, aynen dogmatikler gibi anlama yetisinin bütün a priori sentetik türlerini sistemli bir şekilde gözden geçirmemesi nedeniyle yanılgıya düştüğünü belirtiyor. Kant'a göre aklın ve anlama yetisinin sınırlarını belirlemek ayrı şey, onu bütününüyle kısıtlamak ve hiçbir şey yapamayacağını iddia etmek ayrı şeydir. Bu yapıldığı takdirde kuşkuculuktan kurtulmak mümkün değildir. "Böylece kuşkuculuğu her zaman devirecek olan şey Hume'un da başına gelir ve kendisi kuşku altına düşer, çünkü karşı çıkışları yalnızca olumsal olan olgular üzerine dayanır, inakçı öne sürümlerde bulunma hakkının zorunlu bir yadsınışını ortaya çıkarabilecek ilkeler üzerine değil" (Kant, 1993; A768; B796; 354).

7. Kant'dan Hume'a Ciddi Eleştiri: Matematiği de "Neden" Kavramı Bahanesiyle Reddedti

Kant'ın, Hume'a yönelttiği eleştirilerden biri de, saf matematiğin, diğer a priori ilkeler gibi salt kavramlardan hareket ettiği yanılgısına düştüğü yönündeki eleştiridir.

Saf matematik bilgiyi diğer tüm a priori bilgilerden ayıran en önemli özellik, onun kavramlardan değil, hep sadece kavramların oluşturulmasından hareket etmesi gerekliliğidir. O halde bu bilgi, önermelerinde kavramın ötesine,

¹² Tırnak içinde verilen bazı alıntılarda, özgün çevirilere dokunulmadığından, tercih edilen sözcükler, olası yazım ve anlatım yanlışları da çevirene ait olmak üzere, özgün biçimleriyle bırakılmışlardır.

onu karşılayan görünümün içerdiğine gitmek zorunda olduğundan; bu bilginin önermeleri de hiçbir zaman kavramların ögelerine ayrılmasıyla, yani analitik olarak çıkamazlar ve çıkmamaları gerekir; dolayısıyla hepsi sentetiktir.

Kant burada Hume'a şöyle bir sitemde de bulunuyor:

Hume bir filozofa layık çağrışı duyup, insanın anlama yetisinin bunca mülkiyet iddia ettiği tüm saf a priori bilgiler alanına bakışlarını çevirdiği zaman, farkına varmadan bu bilginin bütün bir bölgesini, hem de en önemlisini, yani saf matematiği ondan ayırdı; bunu, saf a priori bilginin yapısının, başka bir deyişle onun anayasasının bambaşka ilkelere, yani sadece çelişme ilkesine dayandığı kuruntusuyla yaptı (Kant, 1995, 18).

Hume “Saf matematik sırf analitik, oysa metafizik sentetik a priori önermeler içerir” der gibi yaptı ve burada büyük bir yanılığa düştü; bu yanılığın onun tüm anlayışı için önemli ve sakıncalı sonuçlar yarattı” (Kant, 1995, 18). Kant'ın matematiğin ilkelerini deneye bağlamaya çalışan ampiristlere sert, Hume'a tatlı sert eleştirilerinden biri de şudur:

Oysa matematik, antinomide kaçınılmaz olduğu gibi, yalnızca deneysel ilkeler kabul eden akılla çatışmaya girdiğine göre –çünkü matematik, uzamın sonsuz bölünebilirliğini karşı çıkılmaz bir biçimde kanıtlar, oysa deneycilik bunu kabul edemez-, demek ki kanıtlamanın sağladığı en büyük apaçıklık, deney ilkelerinden yapıldığı ileri sürülen çıkarımlarla açıkça çelişir” (Kant, 1999, 14).¹³

Peki, bu yanılığa düşmeseydi nelere ulaşmış olacaktı Hume:

“Sintetik yargılarımızın kökenine ilişkin sorusunu nedenselliğin metafizik kavramının çok ötesine götürmüş ve onu a priori matematiğin olanağına kadar genişletmiş olacaktı; çünkü bunu da aynı şekilde sentetik kabul etmek gere-

¹³ Hume'un, İnceleme'nin ilgili bölümünde Uzay ve zamanın sonsuz bölünebilirliğine karşı geliştirdiği tezleri burada hatırlatmak gerekir. (Hume, 1997, 69; 2009, 36) Kant, burada, Hume'un matematiği deneyin ilkesi yaptığını belirterek kısmen doğru yolu seçtiğini anlatmaya çalışıyor (Kant, 1999, 14).

kirdi. Bu böyle olunca, metafizik önermelerini hiçbir şekilde sırf deney üzerinde temellendiremeyecekti, çünkü aksi takdirde aynı şekilde saf matematiğin aksiyomlarını da deneye bağımlı kılacaktı ki, bunu yapamayacak kadar kavrayış sahibi idi (Kant, 1995, 19).

Sonuç olarak “bu keskin görüşlü adam, bizim şimdi yaptığımız gözlemlere yönelecek ve ‘öykünülmez güzellikteki sunuşuyla’ söz konusu gözlemler daha ilgi çekici olacaktı” diye Hume’a yönelik iltifatlarını tutarlı ve eksiksiz bir çıkarım nedeniyle değil, zekâsı ve sunumu nedeniyle sürdürür.

8. Saf Aklın Sınırları Ve Rasyonel Teoloji Sorunu

Hume’un Diyaloglar’da düştüğü skeptik tavrı sorgulayan Kant, “skeptisizm, ta başından beri, metafizikten ve onun polissiz diyalektiğinden çıkmıştır diye bir iddiada bulunuyor. Başlangıçta aklın deneyde kullanımının lehinde, deneyi aşan her şeyi bir hiç veya yanıltıcı olarak ilan etmiş olsa da, sonra yavaş yavaş deneyin ulaşamayacağı yere götüren ilkeler içerisine a priori ilkeler de olduğunu söyleyecek kadar hedeften sapınca, deneyin ilkelerinden bile şüphe duyulmaya başlandı. Bu kadar iş abartılınca, Kant’ın ifadesiyle, “sağduyu bu konuda haklarını öne sürerek” durumu daha ılımlı bir temkinlilik ve eleştiri haline getirdi.

Herhangi bir nesnenin, olanaklı deneye girenlerin dışında bir şeyinin “öğrenileceğini” ummak, ya da olanaklı bir deneyin nesnesi sayılmayan herhangi bir şeyin, kendi başına nasıl bir yapısı olduğu konusunda en ufak bir insan bilgisi olduğunu ileri sürmek saçmadır. Çünkü zaman, uzam ve anlama yetisinin bütün kavramları deneysel görü ve algıdan çıkan kavramlardır. Deney ve algı yoluyla kendinde şeyi bilmek ne kadar yanlışsa, deneye uymuyor diye kendi başına bir şeyi (*Dinge an sich*) kabul etmemek de aynı şekilde saçma olacaktır. Kant’ın, neden spekülâtif felsefenin zirvesi sayıldığını gösteren çıkarımlarına örnekler vermeyi sürdürelim:

Evet, olanaklı tüm deneyin ötesinde, kendi başına şeylerin (*Dinge an sich*) ne olduğuna ilişkin belirli bir kavram veremeyiz; bu doğrudur. Ama kendimizi bunları araştırmaktan büsbütün alıkoymak yine elimizde değildir; çünkü deney hiçbir zaman akla yetmez; soruları yanıtlarken hep öteye, daha gerilere işaret eder ve tam çözümler söz konusu

olunca bizi doyurmaz; bunu herkes -yeterli öznel nedenini bunda bulan- saf aklın diyalektiğinde yeterince görebilir (Kant, 1995: 105-106)

Deneyi çok aşan cevapsız sorular da sayılamayacak kadar çoktur. “dünyanın süresi ile boyutları, özgürlük ile doğa zorunluluğu gibi bütün kozmolojik sorularda yalnızca deney bilgisiyle kim yetinebilir?”(Kant, 1995: 106)

Kant, bir en yüce varlığın akılda temeli olduğunu kanıtlamak için saf aklın nesnel bilgisi, olanaklı deneyin verdiği bilgi, bir başka deyişle uzam ve zamanın konusu olan bilgi ile bilinip kavranamasa da varlığı yadsınamayan başka olası varlıkları düşünmeye aklen bir engel bulunmadığına ilişkin akıl yürütmelerde bulunmaya devam eder. Bu bağlamda Kant'ın terminolojisinde dikkat çeken ifadelerden bir tanesi de sınır kavramıdır. Uzamın söz konusu olduğu yerde var olan sınır ile sınırlama aynı şey değildir, çünkü sınırlama uzam gerektirmez, onlar yalnızca, mutlak tamlığı olmayan bir büyüklüğü etkileyen değillemelerdir (Kant, 1995, 106). Başından beri, fenomen ve numen olarak iki ayrı alan tanıyan filozof, birincisi ile saf aklın bilme özelliğini, ikincisi ile de var ama bilinmesi mümkün olmayan alanı kasteder. İşte bu ikisi arasında bulunan sınır, bize saf aklın kendi sınırına dikkat etmekle birlikte, diğer alanla ilgili düşünme özgürlüğü, saf pratik akıl da sembolik de olsa deney alanından, kavramsal ve düşünsel anlamda, ödünç aldığı analogilerle kendisine ait varlık alanını düzenleyebileceğini de gösterir. Bu sınır meselesinde Kant, yer kaplayan için uzam söz konusu olduğundan bir sınır konulması doğaldır, ancak akıl, matematik ve doğa bilimlerinde sınır tanımaz, sınırlamalar tanır. Sınır tanımadığı için bilgilerde yeni gelişmelere ışık tutar, yol gösterir, kanıtlamalarla nesnel bilgiler elde edilir; bunlar sadece görünüşlere (*Erscheinungen*) götürür, duyuşal görünün nesnesi olmayan şey onun alanının dışında kalır, matematik bizi metafiziğin ve ahlakın kavramlarına götürmez, ayrıca buna gerek de duymaz (Kant; 1995: 107).

Sırf anlama yetisinin bilgisi ve kavramlarıyla bütün varlık ve bilgi alanının anlayıp kavrayamayacağımıza göre, yapılması gereken şey, yine bu kavramların ödünç alınmasıyla, bazı nitelikleri ona özel kılmak suretiyle, en yüce varlık kavramı oluşturabiliriz. Kant bu yönde ilerleyerek, aklın tamamen saf bir kavramı olarak Deist kavramını üretiyor. Ama yine saf akıl, içinde tüm gerçekliğin olması gerektiğini tasarlarken, türdeş nitelikler yüklemek gerektiğini de çıkarıyor. Bunun için başvuracağı yer, duyular dünyası, duyulur olanla saf aklın

kavramı olan bir ide arasında nasıl bir iletişim olacağı sorununu aşmak gerekiyor. Diyelim ki ona bir anlama yetisi yüklenecek, ama duyulur dünya ile iş gören bir anlama yetisi kavramından başka elde bir başka kavram yok. Onun sınırları da belli olduğuna göre tek çare kalıyor, aklın sınırı içinde kalarak, antropomorfizmden de kaçınarak bir en yüce varlık kavramını kabul edip, hiçbir fonksiyonu olmayan, yani din ve ahlakın temeli olması mümkün olmayan bir deist tavırdan uzaklaşmak gerekiyor.

Neden kavramının deney alanı ile deney dışı olan pratik alanda aynı değerlendirilemeyeceğini söyleyen Kant'a göre özgürlük aracılığıyla bir neden kavramına gideriz (Kant, 1995, 118). Kant hep bir en üst nedenin varlığı konusunda ısrar eder. Bu tespit onu Hume'un ve başka ampiristlerin deneye dayalı olarak bilinmez gördükleri en yüce varlık konusunu çözmeye götürecektir: "Doğal nedenin yapısını bilememekte devam ediyorum, ancak onun bir etkisini (dünyanın düzenini) ve bu etkinin akla uygunluğunu, insan aklının bildiğim bir etkisiyle karşılaştırıyorum, bundan dolayı da ona akıl diyorum; ama insanla ilgili olduğunda, bu sözden anladığım ya da başkaca bildiğim bir şeyi o akla yüklemiyorum" (Kant, 1995: 114). Kant, bu açıklama ile Teizmin karşısına çıkarılan güçlüklerin aşıldığını, dogmatik bir tavırla, Hume'un gözden kaçırdığı, "olanaklı deneyin alanını, aklımızın gözünde kendi kendini sınırlayan alan olarak görmeme ilkesini" kendi yaptığı aklın eleştirisi yoluyla çözdüğünü öne sürüyor. Hume'un dogmatik sınırlama sonucunda düştüğü şüphecilik ile savaştığı dogmatizm arasındaki çözümsüzlüğünde orta yolun eleştirisi sayesinde bulunduğunu da ayrıca iddia ediyor Kant. Buna da ilkelerle belirlenen bir orta yol olarak bir tanım getiriyor (Kant, 1995: 117). Filozof neden-sonuç bağlantısının rasyonelliğini de şu benzetmeyle ortaya koyuyor: "Sanat yapıtlarıyla ilgisinde akıl ne ise, dünyayla ilgisinde en üst nedenin nedenselliği de odur" (Kant, 1995, 114). Yine, aklın duyulur dünya ile düşünülür dünya arasındaki sınırı sonucunda, akla dayalı olarak vardığı sonucu şöyle formüle ediyor: "Bu bilgiyle akıl, duyulur dünyasının içinde kapanıp kalmadığı gibi, dışında da şuraya buraya koşuşmaz; kendini -sınırları bilmeye yakıştığı gibi- sırf, bu sınırın dışında olanın onun içinde olanla bağlantısını bilmekle sınırlandırır" (Kant, 1995: 116). Ancak bilmenin ötesinde de bir inanma bir merak bir umut aksi reddedilemeyecek ölçüde hep olacaktır; bu durumu da şu soru ile dile getiriyor filozof:

Bütün yasakları bir yana iterek aşkın idelerde kendini yitirmek, deneyle haklı çıkarabileceği bütün kavramların ötesinde olan bir varlığın -idesinin kendisi, sırf bir anlama yetisi varlığıyla ilgili olduğundan olanağı görülemeyecek ama reddedilemeyecek de olan bu idesi olmaksızın aklın hiç doyum bulamayacağı bir varlığın-kavramında dinginlik ve doyum aramak zorunluluğunu duymayan kimse var mı?” (Kant, 1995: 106).

9. Kant'ın, Hume'un En Yüksek Varlığın Akıl Yoluyla Var Olduğu Tezini Yıkmaya Çalıştığı İddiası

Kant, saf ve pratik aklın sınırları çerçevesinde yaptığı tartışmada, bilme ile inanma arasındaki sınırı belirlemek gerektiğine inanır, ancak, aklın pratik yönünün de saf aklın önünde aklanan bir dili olduğuna işaret eder. Hume'un, neden bir en yüksek varlığın akıl yoluyla var olduğu tezini yıkmaya çalıştığını, usun iç görüleri yoluyla bir en yüksek varlığın ileri sürülebileceği ve bunun belirli bir kavramına erişilebileceği kanısını yıkmaya hangi güdünün götürdüğünü, neden bu temeli yok etmeye çalıştığını anlayamadığını belirten Kant, Hume gibi dengeli yargılarda bulunan birine bunu yakıştıramadığını, en azından gerekçesinin ikna edici olmadığını öne sürer (Kant, 1993: B773, 346). Bu eleştirinin arkasından, Hume'u hoşgörü ile karşılamak gerektiğini söylerken, ustaca ürettiği kurguların nesnelere deney sınırlarının ötesinde bulunduğunu biliyordu, diye onun adına bir açıklamada en azından bir imada bulunur (Kant, 1993, B774; 347).

Hume'un rasyonel teoloji konusunda Kant'dan çok farklı bir yerde durduğu belirtilmelidir; ancak Hume'un bütünüyle bir yüce varlık ideasına karşı olduğunu söylemek için yeterli argümana sahip olmadığımızı söylemeliyiz. Filozofların eserleri çapraz okumalara tabi tutulmadığı sürece birbiriyle çelişen yorumlara rastlamak kaçınılmaz olmaktadır. Hume'un rasyonel bir tanrıbilimin olanağı konusunda negatif bir tavrının olduğu bilinmektedir. Mucizeler üstüne yazdığı yazıda, “Bizim en kutsal (most holy) dinimiz akıl üzerine değil iman üzerine kuruludur” (Hume, 1972: 137; 1976; 107) derken bu düşüncesini dile getirirse de, aynı eserin sonunda, “din, bilim (divinity) ve teoloji tecrübe ile desteklendiği ölçüde akılda bir temel bulur; ama en iyi ve en sağlam temeli iman ve

kutsal vahiydir.” demek suretiyle koşullu da olsa dinin ya da teolojinin salt irrasyonel bir şey olmadığını dile getirir (Hume, 1964: 175; 1976: 135). Benzer bir biçimde, Hume’un, *The Natural History of Religion (Dinin Doğal Tarihi)* adlı eserinin girişinde yer alan ve yorumcuların farklı değerlendirmelerine neden olan şu sözleri de dikkat çekicidir: “Doğanın tüm çatısı zeki bir yaratıcının (*author*) varlığını gösterir; ve hiçbir akılcı araştırmacı, ciddi bir şekilde düşündükten (*serious reflection*) sonra, gerçek Teizm ve dinin temel ilkelerine ilişkin inancını bir an bile askıya alamaz” (Hume, 1992: 309; 2004: 37).

Kant, Hume’un deizme yönelttiği eleştirilerin zayıf olduğunu ama bu eleştiriler Teizmi kapsayacak şekilde genişletilince etkili olduğunu söyler. Kant, yukarıda değinilen sınır kavramını burada uygulayarak, Hume’un şahsında Deizmi savunan bütün naturalistleri de mahkum ederek görüşlerini şöyle sürdürür:

Saf aklın bütün aşkın yargılardan kaçınma yasağını, bununla görünüşe göre çatışan içkin (deneysel) kullanılış alanının dışında bulunan kavramlara kadar gitme buyruğuyla bağlantı içine sokarsak, farkına varırız ki, her ikisi de birlikte ayakta kalabilirler, ama ancak ve ancak aklın izin verilen her kullanımının tam sınırı üzerinde; çünkü bu sınır, deney alanının sınırı olduğu kadar düşünce varlığının da sınırıdır. Bundan aynı zamanda, bu dikkate değer idelerin yalnızca insan aklının sınırlarını belirlemeye - yani bir yandan deney bilgisini, dünyadan başka bileceğim bir şey kalmayacak şekilde sınırsızca yaymamağa, diğer yandansa, buna rağmen deneyin ötesine gitmemeğe ve kendi başına şeyler olarak deneyin dışında olan şeyler konusunda yargıda bulunmamaya girişmemeğe- nasıl yarıdıklarını öğreniriz (Kant, 1995, 111).

Kant’ın bir büyük iddiası daha:

Dünyanın, kavramı bu dünyanın içinde edinebileceğimiz tüm bilginin dışında olan bir varlıkla yalnızca ilgisi konusunda yargıda bulunmakla yetinirsek, bu sınırdaki duruyoruz demektir. Çünkü o zaman, en yüce varlığa, deney nesnelerini düşünmemizi sağlayan kendi başına niteliklerden

hiçbirini yüklemiş olmaz, böylece de dogmatik antropomorfizmden kaçınmış oluruz; ama bu nitelikleri, yine de bu varlığın bu dünya ile olan bağlantısına yükleriz ve kendimiz için, nesnenin kendisiyle ilgili olmayıp aslında sadece dille ilgili olan simgesel bir antropomorfizme izin veririz (Kant, 1995, 111).

Kant, dünyayla tümünden ilgisiz bir Tanrı anlayışına karşı çıkararak burada bir paradoxa düşer gibi görünüyor. Bu satırların devamında, felsefesinde genel olarak karşı çıktığı ontolojik ve kozmolojik kanıtlardan geri kalır yanı olmayan analogilere ve çıkarımlara giriyor. Şöyle ki:

Dünya sanki en yüce bir anlama yetisinin ve istemenin yapıtı imiş gibi bakmak zorundayız dediğim zaman, bir saatin, bir geminin, bir alayın saatçiyle, mühendisle, komutanla ilgisi neyse, o bilinmeyenle ilgisi de odur. Bu bilinmeyeni ben kendi başına olduğu şekilde bilmiyorum ama yine de benim için olduğu şekilde, yani parçası olduğum dünyayla ilgisinde biliyorum (Kant, 1995: 112).

Kant ilginç bir biçimde, yapılan analogilerin de, kendimizden ve dünyadan ödünç almak suretiyle belirleyenlere karşı Hume'un saldırıları etkili olmaz, diyor. Hume'un diyaloglarda, Kleanthes ile Philo arasında geçen diyalogda nedensellik öğretisi yoluyla ortaya koyduğu tartışmada kullandığı argümanları kendi teziyle çürüten Kant, nedenselliğin duyulur dünya ile düşünülür dünya farkı gözetilmeksizin uygulamaya konulmasını baştan beri zaten reddeder, burada da benzer bir öne sürümle bunu reddederek şöyle bir sonuca bağlıyor:

Bizim güçsüz kavramlarımıza uygun düşen dile getiriş şu olur: Biz dünyayı, varoluşu ve iç belirlenimi sanki en yüksek bir varlıktan kaynaklanıyormuş gibi düşünüyoruz; bununla biz, bir yandan ona, yani dünyanın kendisine uygun düşen yapısını biliyoruz, ama yine de kendi başına nedeninin yapısını belirlemeye girişmiyoruz; diğer yandan da bu yapının (dünyadaki akıl biçiminin) temelini, en üst nedenin dünyayla olan bağlantısına yerleştiriyoruz, dünyayı

ise kendi başına bunun için yeterli bulamıyoruz (Kant, 1995, 116.)

Kant'ın, fenomen, numen ayrımı nedeniyle varılan sonuçlardan biri olarak öne sürdüğü iddialarını özetleyen şu ifadelerle konuyu sonlandıralım:

Böylece transendental ideler, bize pozitif bir şeyler öğretmeye yaramasa da, Materyalizmin, Natüralizmin ve Kaderciliğin (Fatalismus) cüretli ve aklın alanının daraltan savlarını ortadan kaldırmaya, böylece de ahlakın idelerine kurgulamanın alanı dışında bir yer sağlamaya yarar; bu da, bana öyle geliyor ki, o doğal yatkınlığı bir yere kadar açıklar (Kant, 1995: 118).

Sonuç

Anlaşılmazlığı, aykırılığı, çelişkili gibi görünen kimi bölümlerinin varlığı ya da gerekçeleriyle eleştirilen *Saf Aklın Eleştirisi*'ni açıklamak amacıyla yazdığı *Prolegomena*'da Kant'ın çok net sonuçlara ulaştığı görülür. Birbirine benzer çok sayıda değerlendirmelere rastlansa da, Kant felsefesi hakkında genel anlamda ortalama bir bilgiye sahip felsefecilerin, işte tam da burada Kant son noktayı koymuştur, diyebileceği tespitlere rastlamak mümkündür. İşte onlardan bir tanesi:

Bütün eleştirinin sonucu olan şu önerme “bütün a priori ilkeleriyle akıl, bize olanaklı deneyin nesnelere öte, bunlarda da deneyde bilinebilecek olandan öte hiçbir şeyi hiçbir zaman öğretmez” önermesi ayakta kalır; ne var ki bu sınırlama, aklın bizi deneyin nesnel sınırına kadar, yani kendisi deney nesnesi olmayan ama tüm deneyin en yüksek temeli olması gereken bir ilgiye götürmesini engellemez. Bununla biz bu *kendi başına şey* konusunda hiçbir şey öğrenmiş olmayız, ancak aklın, olanaklı, deneyim alanında en yüksek amaçlara yönelmiş kendi tam kullanımına ilişkin bir şey öğreniriz. Ondaki akla uygun bir şekilde dilenebilecek ve onunla yetinmek için yeterli bir nedene sahip olduğumuz bütün yararı da budur (Kant, 1995: 116).

Uzlaştırma rolüne talip olduğu yolunda çok sayıda yorum bulunan Kant'ın, rasyonalizm-ampirizm çatışmasının başından beri var olan sorunları Hume özelinde çözmeye çalıştığını, sorunu Hume'un öğretileri çerçevesinde ele aldığını düşünmek doğru olmaz. Öncelikle Kant'ın hem gelenek itibarıyla rasyonalizmin en güçlü temsilcileri, felsefe tarihinin en büyük metafizikçileri arasında gösterilen Leibniz ve yine Alman rasyonalist geleneğinin en büyük temsilcilerinden olan Wolff'un izleyicisi olduğu unutulmamalı hem de "dogmatik uykudan uyanmakla" Leibniz-Wolf felsefesine olan mutlak sadakatinin sona erdiği ve böylece rasyonalizm ile ampirizme aynı ölçüde yer verdiği anlaşılmalıdır. Bu vargı, Kant'ın Hume'u öven ifadelerinin arka planına bakmadan, kolay, yüzeysel ve dayanaktan yoksun bir sonuç çıkarma olacaktır. Aradan geçen bunca zamana karşın ampirist, naturalist, pozitivist düşünüşün ampirizmi temel hareket noktası olarak almaya devam ettiği gibi, aynı şekilde, Kant'ın da öncülleri arasında olduğu rasyonalist geleneğin, felsefeyi, başta kurgusal rasyonel metafizik olmak üzere spekülatif felsefe geleneğini izlediğini rahatlıkla söylemek mümkündür. Kant'ın hedeflediği amaç doğrultusunda, her iki okulu da önemseyen, ilkelerini dengeli bir biçimde benimseyen bir filozof olduğu yolunda bazı yorumcuların düşünceleri durumu çok değiştirmemektedir.

Ampirizmi felsefenin bütün alanlarına uygulama girişiminde bulunan Hume'un, aynı yüzyılda yaşayan ve dönemin naturalist ve pozitivist yöntemine kısmen olumlu yaklaşan ve belirli ölçüde kullanan Kant'ı etkilediği ilkesel anlamda doğrudur. Ancak, sözü edilen etkiyi bir kopyalama, iz sürme olarak görmek filozof geleneği açısından doğru olmaz, hele Kant gibi bir filozof için hiç gerçekçi olmaz. Burada dikkat çekici noktalardan birisi, Hume'un insan doğası genelinde ele aldığı sınır sorunu konusunda Kant'ın da, akıl özelinde ele aldığı akıl-deney sınırı sorununda ortak noktada bulunmalarındır. Bir diğer önemli nokta ise, Hume'un deneyim gibi akli da bir noktada yetkisiz görüp sorunun üstünü örtmesine karşın, Kant'ın akli saf, pratik ve yargı gücü başlıklarıyla bölerek, a priori aksiyomları ile daha ileri bir çözüm üretme çabasıyla farklı noktalarda durmalarındır. En önemlisi, Hume'un indirgemeci tavrına karşı, Kant'ın hem akli hem de deneyi felsefe tarihinde görülmemiş bir başarıyla hak ettikleri yere yerleştirmesidir. Bu bir uzlaştırmadan ziyade Kant'ın rasyonalist belirlemci seçimi olarak görülmelidir. Kant, dönemin belki de bütün ampirik epistemolojinin en güçlü temsilcisi sayılan Hume üzerinden rasyonel metafiziği daha

da güçlendiren, rasyonalist epistemolojinin kahramanı olmayı hedeflemiş bu hedefini de büyük ölçüde gerçekleştirmiştir.¹⁴

Her iki filozof için de analitik, naturalist ve yerine göre de pozitivist yöneme uygun bir bilim anlayışına sahip olmak, çözümleyici bir felsefe yapmak vaz geçilmez bir şeydi. Hume hem *İnceleme*'de hem de *Soruşturma*'da soyut felsefenin düşünen insan için hep var olduğunu var olmaya da devam edeceğini söylüyor, ancak soyut felsefenin hem zor hem de takdir edilmez bir uğraş olduğunu, kolay başka bir deyişle pratik felsefenin ise daha popüler daha yaygın olduğuna işaret ediyordu (Hume;1972: 1-2). Kant'ın ondan çok ciddi biçimde ayrıldığı bir nokta vardı, o da felsefede salt metafiziğin başından beri var olduğunu, akıl sahibi bir varlık için bunun doğal ve zorunlu belirterek, rasyonel, tutarlı bir metafizikle ancak bilginin evrensellik taşıyabileceğini, Tanrı, ruhun ölümsüzlüğü ve özgürlük gibi pratik alanların da ancak niteliklerine özgü bir metafizik inşası ile mümkün olacağını öngörüyordu. Yeni metot ortaya koymada düşünceleri aynı olsa da, amacı temelden farklı olan Hume, kendisiyle çelişme pahasına, metafiziği bütünüyle reddederken, Kant için Metafizik halen bir bilimdir. Ama salt duyular üstü bir evrenin bilimi değil, tersine, duyularla da elde edilen olası deneyin insan aklının saf ilkeleriyle zorunluluk ve evrensellik niteliğine kavuşacak bir bilimdir. Bu metafizik, insanlara kendi özel donanımlarını ve ona uygun düşen konu çevresini gösterir. Öte yandan, sınırlarını bilen insan, ne yönde eyleyebileceğini daha iyi gören insandır (Cassirer, 1996, 94-95).

Kant zaman zaman Hume'ü övse de, nesnel zorunluluk yerine öznel zorunluluğu önermesi, deizme karşı çıkışlarında zayıf kaldığını öne sürmesi ve bu konuda bizi çürütemez diye meydan okuması, teizmi reddederken deizmi de ortadan kaldırdığı yönündeki iddiaları ciddi eleştiriler olarak ortada durmaktadır (Kant, 1995: 110-113). Kant'ın Hume'a yönelik ciddi eleştirilerden biri de onun aklın olumsuz yönlerini sayıp dökerken, olumlu yönlerini saymayı unutmamasıdır. Hume'un en büyük eksikliğinin "bir akıl eleştirisi yapmaması" ve bu nedenle çıkmazda kaldığı iddiası da Kant tarafından dile getirilmiştir (Kant, 1995: 113).

¹⁴Kant'ın bilginin deneyimle başladığını kabul ettiği, onu öncelikli gördüğü dolayısıyla ılımlı bir ampirist tavra ulaştığı yönünde bir yorum yapmanın, Kant'ın felsefesinin bütününden habersiz olmak anlamına geleceği söylenebilir. Çünkü bilgiye nesnellik, zorunluluk hatta evrensellik kazandıracak, zihnin genelde transandental ideaları özelde de a priori ilkeler ve kategoriler olmadan bilginin tamamlanmayacağı iddiası havada kalacaktır. Ampirist geleneğin büyük ölçüde bu öğeleri reddettiğın hatırd tutulursa, rasyonel ve ampirik bilgi teorilerinin uzlaşmalarının kolay olmadığı da anlaşılabilir olacaktır. Heimsoeth, Kant'ın Britanya ampirizmine yönelmesi hiçbir zaman söz konusu olmamıştır der. Heimsoeth, (2007, 47)

Kant, Hume'un rasyonel teolojinin olanağına ilişkin şüphelerinin yersiz ve çözümsüzlüğü seçtiğini öne sürerek, doğal, rasyonel teolojinin insan aklının sınırları içerisinde var olan bir kavram olduğunu söylemiştir. Burada akıl *en yüce bir varlığın* (pratik açıdan da düşünülür bir dünyanın) idesine yönelmek gerekliliğini duyar. Akıl, kendisi için bir varlık uydurmasına gerek olmaksızın, duyulur dünyasının dışında saf anlama yetisinin düşündüğü, bir şeyin zorunlu olarak bulunması gerektiği için analogi yoluyla bir belirlemede bulunmak zorundadır (Kant, 1995, 116).

Kaynakça

- Baum, Manfred, (2005) “Kant ve Saf Aklın Eleştirisi”, çev. Nafer Ermiş, Cogito, Üç Aylık Düşünce Dergisi, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Sonsuzluğun sınırında; Immanuel Kant, Özel Sayı, S. 41-42, ss. 32-54.
- Cassirer, Ernst, (1996) Kant’ın Yaşamı ve Öğretisi, çev. Doğan Özlem, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Copleston, Frederick, (2004) Kant, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul.
- Heimsoeth, Heinz, (2007) Kant’ın Felsefesi, çev. Takiyettin Mengüşoğlu, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Hume, David, (1964) A Treatise of Human Nature, ed. L. A. Selby-Bigge, M.A. London.
- Hume, David, (1972) “My Own Life”, An Enquiry, Concerning Human Understanding, içinde Great Britain.
- Hume, David, (1972) An Enquiry, Concerning Human Understanding, Great Britain.
- Hume, David, (1976) İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma, çev. Oruç Arıoba, Hacettepe Üniversitesi Yayını, Ankara.
- Hume, David, (1992) The History of Natural Religion, Hume, Philosophical Works, ed. Thomas Hil Green, Hodge Grouse, V.4, Germany.
- Hume, David, (1995) Din Üstüne, çev. Mete Tunçay, İmge Yayınevi Ankara.
- Hume, David, (2004) Din Üstüne, çev. Mete Tunçay, İmge Yayınevi Ankara.
- Hume, David, (2009), İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme, çev. Ergün Baylan, Bilgesu Yayıncılık, Ankara.
- Kant, Immanuel (1995) Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizığe Prolegomena, çev. İoanna Kuçuradi, Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara.
- Kant, Immanuel, (1999) Pratik Aklın Eleştirisi, çev. İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsun Akatlı, Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, Ankara.
- Kant, Immanuel, (2011) Yargı Yetisinin Eleştirisi, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul.
- Kant, Immanuel, Arı Usun Eleştirisi, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınevi, İstanbul, 1993.
- Kemp Smith, Norman, (1918) Smith, A Commentary to Kant’s Critique of Pure Reason, Antony Rowe Ltd. Great Macmillan and Co. London, 2003

Kant'ın Hume Değerlendirmeleri Üzerine Bir Derkenar

Kemp Smith, Norman, (2005) *The Philosophy of David Hume*, Palgrave Macmillan, New York.

Kuehn, Manfred, (2011) *Immanuel Kant*, çev. Bülent O. Doğan, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Russell, Bertrand, (2002) *Batı Felsefesi Tarihi*, çev. Muammer Sencer, Say Yayınları, İstanbul.

Extended Abstract

Kant's famous statement, "It was Hume who awoke me from my dogmatic slumber," has been pivotal both in understanding Kant's place in philosophy and in highlighting Hume's teachings. The assertion that Hume represents the pinnacle of Empiricism, alongside claims that Kant both reconciled Empiricism with Rationalism and solidified the foundations of Rationalism while weakening the prevailing 18th-century Empiricism, have always been points of discussion. In this article, Kant's assessments, evaluations, and criticisms of Hume, as well as the influence on Kant's philosophical direction, are examined from various angles. We will explore what Kant meant by "dogmatic slumber," how he used the term "awakening," the extent to which he advanced on his new path, and the outcomes he reached. Another significant topic addressed in this article is Kant's claim that Hume, who awakened him from his "dogmatic slumber," failed to fully carry through his correct analysis of causation. According to Kant, Hume erroneously concluded that the necessary connection between cause and effect was a matter of habit. Similarly, Kant's view that Hume was weak in his criticisms of Deism will also be examined here.

Additionally, the article scrutinizes Kant's observations on the exclusion of metaphysics through Empiricism in Hume's persona and his argument that philosophy cannot exist without metaphysics. Another key point discussed is the inadequacy of the skeptical stance on issues of existence, knowledge, and value arising from Hume's reduction of all philosophy to experience, within the framework of Rational Theology.

This study seeks to answer hypothetical questions such as to what extent and in what sense Hume guided Kant, the purpose behind Kant's theses on Hume, whether these potential purposes were achieved, and whether Kant emphasized Hume to draw more attention to and validate his own program. The focus will be primarily on Kant's epistemology and, to some extent, his theological ontology.

It is not accurate to think that Kant, who is frequently commented on as aiming for a reconciliatory role, tried to solve the long-standing issues of the Rationalism-Empiricism conflict through Hume's teachings specifically. While it is fundamentally true that Hume, who attempted to apply Empiricism to all fields of philosophy, influenced Kant, who partially embraced and utilized the

naturalistic and positivist methods of the era, considering this influence as mere imitation or tracing would be inappropriate, especially for a philosopher like Kant.

One noteworthy point is that both Hume and Kant, in their respective approaches to the limits of human nature and the boundary between reason and experience, share common ground. Another important aspect is that while Hume saw both reason and experience as limited and thus covered over the problem, Kant, by dividing reason into pure, practical, and judgmental faculties, and offering more advanced solutions with a priori axioms, stood on different grounds. Most significantly, against Hume's reductionist stance, Kant placed both reason and experience in their deserved places in the history of philosophy, an accomplishment unparalleled and should be seen not as reconciliation but as Kant's rationalist determinist choice.

Hume, in both *A Treatise of Human Nature* and *An Enquiry Concerning Human Understanding*, asserted that abstract philosophy has always existed and will continue to exist for the thinking human, but he noted that while abstract philosophy is difficult and unappreciated, practical philosophy is easier, more popular, and widespread. Kant significantly diverged from Hume here by arguing that pure metaphysics has always existed in philosophy, asserting that for a rational being, it is natural and necessary, and that only with a rational, coherent metaphysics can knowledge be universal. Practical areas like God, the immortality of the soul, and freedom are only possible with a metaphysics specific to their qualities.

While their thoughts on introducing a new method were similar, Hume's fundamental aim of rejecting metaphysics altogether clashed with Kant's view that metaphysics remains a science—not of a purely sensory world but of a possible experience that, when integrated with human reason's pure principles, achieves necessity and universality.

Kant sometimes praised Hume but also seriously criticized him for proposing subjective necessity over objective necessity, for being weak in his opposition to Deism, and for overlooking the positive aspects of reason while detailing its negative aspects. One of Kant's severe criticisms was that Hume, not conducting a critique of reason, remained in a deadlock.

Kant argued that Hume's doubts about the possibility of rational theology were unfounded and claimed that natural, rational theology exists within the limits of human reason. Here, reason must turn to the idea of a supreme being (also considered a practical world). Reason, without fabricating a being for itself, must determine through analogy that something necessarily exists beyond the sensory world, as conceived by pure understanding.